

Vai tiešām bērns Jūs nedzird?

Strādājot ilgu laiku praktiski ar bērniem, kuriem ir autiskā spektra traucējumi (turpmāk AST), kā logopēdei, man bieži nākas dzirdēt gan no bērnu vecākiem, gan no viņu pedagogiem to, ka “...bērns mani nedzird, neuztver, visu laiku pats par sevi, nejūt apkārtējo cilvēku noskaņojumu. Viņš neiesaistās ar mums kopīgā darbā, nesaprot to, ko mēs pārdzīvojām, pavisam nejūt, kādas ir cita cilvēka emocijas un sāpes. Nekontrolē savu spēku, kad sit citu. Neprognozē, ko var izdarīt pret apkārtējiem un kādas sekas var viņu gaidīt pēc agresijas izpausmēm, vardarbības lēkmēm, nežēlīgām rīcībām. Nesaprot zemteksta frāzes nozīmi, sakāmvārdus, vienkāršus jokus, kā arī vārdu pārnesto nozīmi utt.”

Autiska spektra traucējumi (AST) ir heterogēni attīstības traucējumi ar agrīnu sākumu bērniem līdz trīs gadu vecumam, kam raksturīgi:

- Traucēta komunikācija un sociālā mijiedarbība;
- Atkārtotas, stereotipiskas darbības un uzvedība, ierobežotas intereses;
- Kavēta attīstība.

AST prevalence Eiropā ir 35–60 gadījumi uz 10 000 bērnu. Pēdējo gadu laikā prevalencei ir tendence palielināties, kas, iespējams, ir saistāms ar precīzāku AST diagnostiku. AST biežāk tiek konstatēti zēniem nekā meitenēm (3 : 1), tomēr meitenēm biežāk novēro smagākas autisma izpausmes.

Nav vienota viedokļa par autisma rašanās cēloņiem. Pašlaik tiek uzskatīts, ka tie ir gan psihosociāli, gan ģenētiski, gan organiski. Kā iespējamie autisma attīstības riska faktori tiek minēti:

- Ģenētiskie faktori un iedzimtība;
- Ieilgušas dzemdības un zems dzimšanas svars;
- Lielāks vecāku, īpaši tēva, vecums (virs 35 gadiem);
- Vīrusa infekcijas grūtniecības pirmajā trimestrī un bakteriālas infekcijas grūtniecības otrajā trimestrī.

AST klīniskās izpausmes ir ļoti dažādas. Tās nereti ir pamanāmas jau bērna pirmajā dzīves gadā. Bērni var būt gan izteikti mierīgi, gan izteikti uzbudināti vai grūti nomierināmi, viņi izvairās veidot acu kontaktu, var būt ēšanas grūtības (piemēram, atsakās ēst šķidru barību vai no plastmasas karotītes), demonstrē vecumam neatbilstošas rotaļāšanās prasmes. Tomēr izteiktāk klīniskās izpausmes manifestējas, bērnam pieaugot. Diagnoze parasti tiek noteikta 2–3 gadu vecumā. [4]

Praktiski visos avotos ir atzīmēts, ka tieši šādi tiek raksturoti bērni, kuriem ir AST. Šiem bērniem neveidojas, vai veidojas ar zināmām grūtībām viens no vissvarīgākajiem cilvēka dzīves procesiem – apzināšanās par to, ka apkārtēja pasaule ir tam, lai tu veidotu kontaktus un varētu eksistēt līdz ar pasauli, cilvēkiem, kuri tev blakus. Sakarā ar ko notiek tik daudz sarežģītumu, kas tiek saistīti gan ar bērnu, gan ar viņa ģimenes dzīvi, gan ar apkārtējiem, vai tie ir radi, pedagogi, vai tie ir bērni.

Neirotipiski cilvēki ir pieraduši pārdzīvot, sajūst to, ko jūt cits, vai tas ir cilvēks, vai tas ir dzīvnieks. Lasot lapiņas, kas tiek rakstītas ar maziem melniem ķeburiem – burtiem literārās grāmatās, iedziļinās, jo prot tēlot teksta saturu. Skatoties izcila režisora filmu mēs dziļi pārdzīvojam un saņemam tieši to sajūtu, ko gribēja ienest mūsu dvēselēs filmas autori un aktieri, grāmatas rakstnieks, komponists, mākslinieks. Piemēram, komponists V.Mocarts “...bija klasicisma laikmeta austriešu komponists. Lai gan nodzīvojis tikai 35 gadus, šai laikā uzrakstījis vismaz 626 skaņdarbus: 41 simfoniju, 21 operu, 47 sonātes, koncertus, serenādes, kvintetus, kvartetus, trio, mesas un daudzus citus dažādus skaņdarbus. Arī mūsdienās V.Mocarts ir viens no izcilākajiem klasiskās mūzikas komponistiem. Daudzi viņa darbi arī šodien ir iekļauti pasaules koncertu repertuāros.” [10]

Volfganga Amadeusa Mocarta klasicisma skaņdarbu klāsts ir “Pasaules zelta kultūras fonda sastāvdaļa”. “...Viens no vispazīstamākajiem komponistiem, pasaules izcils mākslinieks V.Mocarts (1756.gada 27.janvārī – 1791.gada 5.decembrī) – īstais ģēnijs, kurš visu 35 gadu dzīves laiku varēja graciozi muzicēt visus mūzikas instrumentus. Sākot no 2 gadu vecuma koncertēja tēva orķestrī, un, sākot no 3 gadu vecuma, sacerēja savu burvīgo mūziku...” Radošums, tēlainā domāšana, talants un galvenais – bezgalīgs darbs un darbspēja ir tie galvenie faktori, kuri dod iespēju māksliniekam izpaust sevi gan mākslā, gan filmā, gan mūzikā, gan teātra izrādē. Tie ir īsti meistari, kam dota iespēja domāt tēlaini. Šie cilvēki ir spējīgi saskatīt to, ko nespēj pārējie, spēj ieraudzīt neatkārtojamo mirkli un attēlot to sava darbā. Viņi var pieņemt un atspoguļot cita cilvēka tēlu, noskaņojumu, īpašību, ieraudzīt to, kam mēs nepievēršam īpašu uzmanību. Tagad var dzirdēt to, ka V.Mocartam bija autisms. Tad vajag dziļi zināt, kas ir mūzikas teorija, mūzikas žanri, un galvenais – kompozīcija, lai tik droši varētu izvirzīt šādu hipotēzi. Vajag saprast arī to, ka V.Mocartam bija smalka sīkās pirkstu motorikas unikāla tehnika, pats virtuozī spēlēja visus sava laika mūzikas instrumentus, labi pārzinot katra instrumenta specifiku, “...Līdz ar tēlainības bagātību, koncentrāciju un izklāsta smalko detalizāciju, tēmu elementu žanriskās cilsmes un rakstura dažādības dēļ Mocarta skaņdarbu faktūrai piemīt mainīgums, nepastāvība pat nelielā skaņdarba posma ietvaros...” [9]

Klasiskā mūzika nav bezjēdzīgi skanoša trokšņu virkne. Katram skaņdarbam, kā klasikas literārām tekstam, ir raksturīga sižetiskā līnija, muzicēšanas tehniska puse, faktūra, noteikta forma, kā arī svarīga loma pieder skaņdarba strukturētām sastāvdaļām. Lai rakstītu skaņdarbus, ir ļoti labi jāorientējas un jāpārzinā sava laika posma kultūru un tradīcijas, mūzikas žanru pamatu un saturu, instrumentu skaņējuma krāsu un kopīgu orķestra palitru, ritma zīmējumu dažādību un melodiskuma līnijas nozīmīgumu, nerunājot par mūzikas terminoloģiju (scherzando; animato; cantabile, allegro assai, giusto utt.). Terminu, kas apzīmē mūzikas skaņējumu latīņu/itāļu valodā milzīgs skaits. Viss tas pieprasa gan no komponista, gan no klasiskās mūzikas izpildītājiem latīņu valodas terminoloģijas izcilu pārzināšanu un prasmi izpildīt mūziku sekojoši visam minētam, pareizi tehniski, lai nepazustu mūzikas valoda. Tas viss tiek balstīts uz katra muzikanta milzīgas koncentrācijas spējas, īpaši tad, kad skaņdarbs tiek atskaņots duetā, kvartetā vai orķestra izpildījumā. Interesanti, kā to visu varēja darīt V.Mocarts – “autists”?

Komponists bija izcils visādu žanru skaņdarbu izpildītājs. Ja V.Mocartam būtu AST, viņš tā arī paliktu par vienkāršu muzikantu, kurš iemācījies spēlēt gammas, vai sonātes, vismaz attīstot savu roku sīko motoriku un dzirdi. Visa mūža garumā V.Mocarts rakstīja mūziku visdažādākos tēlos, izmantojot visus sava laika posma mūzikas žanrus, no klavieres sonātēm līdz operām. Ļoti labi orientējās literatūrā un tās žanros, jo rakstot operas ir jāraksta librets (itāļu

valodā – libretto). Rekviēmu rakstīja sev pašam savas neilgas, bet ļoti spilgtas dzīves nobeigumā. Viņš darīja to, ko nevar tik vienkārši, graciozi un talantīgi darīt cilvēki ar AST, kuriem bieži var novērot vāji attīstītu roku sīko motoriku, kā arī ir problēmas ar vispārējo ķermeņa motoriku, kur tiek skarti uzmanības procesi un spējas tēlot, veikt atklājumus.

Izcili zinātnieki atzīmē to, ka ģēnijs var tikai piedzimst. To nevar ne izaudzēt, ne izaudzināt. Ģenētiskais mantojums, ģimenes un audzināšanas vides izcili apstākļi, kas tiek vērsti uz bērna attīstību, kā arī paša bērna motivācija un darbs, tie ir visnozīmīgākie faktori, kas spēle nenovērtējamu lomu ģēnija formēšanā. Ja bērns ir piedzimis ar visām vislabākajām dotībām, bet viņam trūkst motivācijas, darba spējas, prevalē slinkums un negriba veltīt darbu savu talantu un dotību attīstībai, viss kas tiek mantots ģenētiski, talants un dotības, parasti pazūd.

Ir pietiekami vienreiz paskatīties muzikanta portretā Pjetro Antonio Lorenconi mākslas darbā, kur stāv mazs bērns, Volfgangs Amadeus, ar ļoti skaidru, mērķtiecīgu, apzinošo acu skatu. Tik uzmanīgs redzes asums nav raksturīgs AST bērniem. Ieskatieties AST bērnam acīs...

Tāpat runājot par citu izcilu zinātnieku, D.Mendeļevu, kuram vajadzēja laiku krāt savas zināšanas, prasmes, teorijas, formulas, lai vienā mirklī smadzenes apstrādātu visu saņemto, pētīto informāciju tā, lai zinātnieks būtu spējīgs atklāt jaunu formulu, vai izveidotu, kā D.Mendeļevs 1869. gadā Pirmo ķīmisko elementu periodisko izkārtojumu. Ne katram ir dots no visa padarītā veikt savu neatkārtojamo atklājumu, lai to varētu izmantot visa pasaule.

Kā notiek lasīšanas, klausīšanās procesi neirotipiskam cilvēkam, bērnam? Tā, piemēram, lasot, klausoties, skatoties mēs varam iedziļināties teksta, mūzikas, gleznas tēlā. Varam smieties no dzirdētas frāzes, sakāmvārda, parunām, jo saprotam to zemtekstu. Varam viegli pārfrāzēt un paskaidrot, kāpēc mums tiek izraisītas tieši šāda veida emocionālās reakcijas. Pats par sevi ir saprotams, ka humora teiciens izraisa smieklus. Smadzeņu mehānismi palīdz neirotipiskam cilvēkam ieraudzīt, saprast un pareizi izvērtēt to burvīgo – kas apkārt, kas rakstīts, attēlots, dzirdēts, redzēts. Pat nopietnas frāzes ar zemtekstu, būs pašas par sevi saprotamas un neizraisīs agresiju, ja cilvēkam nav smadzeņu darbības problēmu, vai kāda psihiskā rakstura traucējuma, vai traucējuma, kas ir saistīts ar AST. Piemēram frāzes, humora zemteksta jēgas sapratne ir saistīta ar nespēju to pareizi izprast, jo problēmu izraisa spoguļneironu traucējums. Kad tiek traucēti, vai ģenētiski tiek izmainīti spoguļneironi, tad bērnam sagādā grūtības saprast teksta jēgu, frāzes zemtekstu, mūzikas, izrādes, literārā teksta vai gleznas tēlu, skaistumu, kas izraisa iedvesmojošu sajūtu no tēla estētikas.

Tā 1992. gadā neirobiologs G.Rizolatti – profesors izdarīja revolucionāru atklājumu, kas radīja apvērsumu psiholoģijā un citās zinātnēs par smadzeņu uzbūvi. Tika atklāti spoguļneironi – unikālas šūnas smadzenēs, kas tiek aktivizētas, kad mēs novērojam citu cilvēku rīcību. Šīs šūnas, tāpat kā spogulis, automātiski “atspoguļo” mūsu galvā citu uzvedību un ļauj sajust to, kas notiek...

Zinātnieks, kurš atklājis cilvēcei spoguļneironu noslēpumu, stāsta, kā uzlabot savstarpējo sapratni starp cilvēkiem, kā arī par jaunu pieeju AST ārstēšanai. [7]

Zinātniece T.Černigovska savā video seminārā, runā par cilvēka smadzeņu darbības procesiem, kā arī par to raksta sava rakstā “Spoguļneironi atbildīgi par atdarināšanu” I.Rozentāle, kura atzīmē to, ka “...Spoguļneironi – smadzeņu šūnas, kas kontrolē tādas cilvēka īpašības kā spēju iejusties “otra cilvēka ādā”, apgūt jaunas zināšanas, izprast vārdu pārnesto

nozīmi un savstarpējai saziņai izmantot valodu. Turklāt spoguļneironi ir atklāti arī dažiem dzīvniekiem, piemēram, primātiem un vairākām putnu sugām. Cilvēkiem gan spoguļneironi ir daudz attīstītāki nekā primātiem vai putniem. [8]

T.Černigovska liek uzsvaru uz to, ka "...kad spoguļneironi ir traucēti, vai notika neurošūnu izmaiņas ģenētiskajā līmenī, kas izpaužas tā, ka bērns nevar sajūst, saprast vecāku, pieaugušo, apkārtējo cilvēku pūles, sāpes, nevar iejusties cita cilvēka pārdzīvojumos "pabūt cita cilvēka ādā", ieiet viņa emocionālā stāvoklī, saprast cita sirds sāpes", tad rodas nesaprašanās, konfliktsituācijas, jo apkārtējie ir skarti ar bērna/cilvēka cietsirdību, emocionālo "sausumu", pārsteigti ar tā, priekš neirotipiskā bērna/cilvēka elementāro lietu nesaprašanu."

Pēc pēdējiem izmeklējumiem spoguļneironi ir ne tikai valodas prasmes apgūšanas pamats, bez kura ir grūti veiksmīgi eksistēt mūsu pasaulē, bet tie ir ļoti nozīmīgi bērna komunikācijas veidošanā. Kā arī spoguļneironi ir viens no vissvarīgākajiem pamatiem bērna iekļaušanos mācību procesā, īpaši kolektīvā, veidojot ar to attiecības. Ja spoguļneironu sistēmas ir bojātas, bērnam ir grūti "iziet" no sevis, savas dzīves situācijas un paskatīties uz sevi "ar citām acīm", tā kā no ārpusē, lai pareizi izvērtējot problēmu, spēt pārlautz to un sākt mainīt gan savu attieksmi, gan savu darbību, tās minimizēšanai, pārvarēšanai. "Ieraudzīt problēmu citā cilvēka acīm" – spēja, kas nav dota visiem. Kā atzīmē savās lekcijās T.Černigovska, tā nav dota tiem, kam ir psihiskā rakstura traucējumi, piemēram šizofrēnija, vai tiem, kam ir AST. Autismam pamatā ir ģenētiskais mantojums. Tas ienes zināmas problēmas, kad cilvēkam vajag veikt komandas darbu, organizēt, sniegt iniciatīvu, pieteikumu, ideju. Ir bērni "Children with specific language experiences", kuriem ir specifiskie runas un valodas traucējumi, kas tiek saistīti ar problēmām dzimtās valodas lietošanas prasmes apguvi. Psihiskā rakstura problēmu viņiem nav. IQ ir normas diapazonā. Svarīgi atzīmēt to, ka viņi var būt labi matemātiķi, uzvar olimpiādēs, bet dzimtās valodas likumsakarību apguve, vienkāršākas vārdu pārveidošanas formu iegaumēšana, locījumu lietošana, deklināciju likumsakarības apgūst vai nevar, vai tās padodas ne visai veiksmīgi. To, ko bez grūtībām var apgūt cilvēki/bērni ar intelektuālo spēju attīstības problēmām, bērniem, kuriem ir "Children with specific language experiences", tas sagādā grūtības. [3]

Bieži var redzēt arī to, ka rakstīšanas process skolēniem ar AST arī sagādā sarežģījumus, jo problēmas, kā jau minēju, ir saistītas gan ar vispārējo ķermeņa motoriku, gan ar sīko pirkstu motoriku. Piemēram, kad bērns var rakstīt tikai milzīgiem burtiem (redze ir normā) divās un vairāk līnijās, nevis vienā, tā kā to dara pārējie izglītojamie. To, kas neirotipiskiem ir skaidrs un neizraisa īpašas intereses, bērnam ar AST vajadzēs laiku, lai izprastu. Daudz ilgāks būs ceļš pie normālu, vienkāršu lietu saprašanas, apjēgšanas un pielietošanas praktiskajā dzīvē. Bez jebkāda pamata var rasties reakcija, kas izrādīs agresivitāti, kā atbildes reakciju uz to, ka AST bērna problēmas un vajadzības apkārtējie nesaprot, neuztver. Ir jāatceras to, ka priekš mums maznozīmīgas izmaiņas bērnam ar AST var izraisīt reakciju, dažreiz arī neparedzamu. Jābūt pārliecinātiem, ka bērns ar AST ne vienmēr ir gatavs pieņemt un nodarboties ar to, ko viņam vēlaties piedāvāt Jūs. Viņam ir vajadzīgs saudzējošs režīms un laiks, lai veiksmīgi iekļautos darbā, lai pieņemtu Jūsu dienas režīma scenāriju, jo liels bērnu skaits, vai pārāk spilgts apgaismojums, vai telpas krāsa un izskats, vai skaņu daudzums, tas viss var būt provocējošs faktors bērna emocionālā stāvokļa pasliktināšanai. Pēdējos laikos zinātnieki pievērš emocionālā intelekta attīstībai augstāku nozīmīgumu, nekā vispārīgajām intelektuālajām spējām (QI). Ja

bērnam ir attīstīts emocionālais intelekts, tad viņam ir vairāk spēju un iespēju uzsākt mācību procesu un spēt uztvert mācību vielu.

Jāparedz to, ka bieži AST bērns nav spējīgs strādāt komandā, ne katru var pieņemt savā lokā. Šāda veida problēmas var negaidāmi izraisīt negatīvu reakciju, ļoti skaļu kliegšanu, pārmērīgu spēku pielietošanu, apkārt esošo priekšmetu mešanu utt. Tāpēc visur tiek atzīmēts, ka viena no prioritātēm darbā ar bērniem, kuriem ir AST – emocionālās kultūras veidošana, kas var aizņemt visa mūža garumu. Var aiziet gadi uz to, lai bērns ar AST iemācītos nodarboties pāros, grupās, izveidotos prasme pieņemt apkārtējo pasauli. Visgrūtākais, dažos gadījumos neiespējams, veidot un attīstīt prasmes saprast citu cilvēku, būt emocionāli atsaucīgam. Nevajag gaidīt no AST cilvēkiem S.Rafaela, B.Mikelandželo, V.Mocarta, J.Baha, V.Šekspīra, Dž.Bairona daiļražu dziļas sapratnes, sirdsapziņas un sajūtu, jo domāšanas gan tēlainā, gan loģiskā nav elastīgas. Ja bērnam ar AST ir laba atmiņa, viņš spēj iegaumēt informāciju, tomēr bieži var redzēt to, ka zināšanas ir kā bezjēdzīgs klāsts, kas ir “iekalts galvā”. Lai bērns ar AST būtu spējīgs pielietot tās praktiski, pedagogu un vecāku darbs būs saistīts ar lielām piepūlēm. Nespēja, vai neizpratne īpaši būs redzama tad, kad bērnam ir noteikts moments – eksāmens, pārbaudes darbs, dzīves situācija, kas pieprasa ātru un atbilstošu reakciju, kad vajag pieņemt lēmumu, izvērtējot situāciju, saprast ko un kā pareizi darīt un uzsākt atbilstoši rīkoties, lai sasniegtu vēlamu rezultātu.

Latvijas bērnu psihiatrs Ņ.Bezborodovs savā rakstā “Autiskā spektra traucējumi un to agrīnās pazīmes” atzīmē to, ka autisms ir “...ar attīstību saistīts traucējums visa mūža garumā, kas ietekmē to, kā cilvēks sazinās un saprotas ar apkārtējiem. Bērni un pieaugušie ar autismu nevar saprasties ar citiem cilvēkiem visiem saprotamā veidā. Viņiem bieži vien ir ierobežotas iespējas draudzēties, kā arī saprast citu cilvēku emocionālās izpausmes. Daudziem cilvēkiem ar autismu ir novērojamas arī mācīšanās problēmas. Visiem cilvēkiem ar autismam raksturīgiem traucējumiem *ir grūtības izprast pasauli vispārpieņemtā veidā.*” [2]

AST gadījumi papildus var būt saistīti ar garīgās atpalcības traucējumu. Garīgā atpalcība ir smadzeņu darbības disfunkcijas radīti prāta spēju traucējumi, kas iespaido vispārējo intelekta līmeni, t.i., kognitīvās, valodas, motoriskās un sociālās iemaņas. Garīgā atpalcība var būt kā atsevišķa problēma vai arī kopā ar citiem veselības traucējumiem, piemēram, ar cerebrālo trieku, AST, ģenētiskiem sindromiem u.c.” [4]

Tātad var uzdot jautājumu – cik svarīgi ir, sniedzot izglītojamajiem ar AST izcilu komponistu, piemēram: J.Baha, V.Mocarta, L.Bethovena, A.Vivaldi, vai rakstnieku daiļražu kopumu, pasaules gleznotāju mākslu, literatūru izpēti mācību laikā, sagaidīt pareizo atbildi? Vai tik tiešām šis materiāls ir nepieciešams? Protam tas ir svarīgs un nepieciešams, ja izglītojamais ir spējīgs, atbilstoši sava traucējuma smagumam, to uztvert un pieņemt! Pats bērns ar AST nav vainīgs par to, ka viņam ir šāda rakstura dotības, par to, ka tāds viņš ir piedzimis. Ir svarīgi dot viņam mēģinājumu izprast, sajūst apkārtējās pasaules krāšņumu un estētiku, pateicoties pasaules izcilu ģēniju darbiem.

Šādi savas dzīves sajūtas raksturo cilvēks, kuram ir autisms: “Personai ar autiskā spektra traucējumiem realitāte par *mijiedarbību ar daudziem cilvēkiem, notikumiem, vietām, skaņām un signāliem ir mulsinoša*. Liekas, ka nekam nav skaidras robežas, kārtības vai jēgas. *Liela daļa manas dzīves tiek veltīta tikai mēģinājumiem izprast sistēmu, kas visam ir pamatā*” [2]

Tad, ievērojot visu, kas jau ir rakstīts, pētīts par šāda veida traucējumu, to, ka cilvēku ar AST skaits neskaitāmi pieaug, nodrošinot šiem bērniem izglītības procesu vajag mainīt pieeju, stundu organizēšanas procesu, darba metodes mācību materiāla pasniegšanā. Galvenais, ir ļoti grūti prognozēt, paredzēt kādu gala rezultātu sasniegs katrs konkrēts bērns ar AST. Svarīgi ievērot autisma pazīmes, par kurām runā Nikita Bezborodovs. Psihiatrs atzīmē to, ka autisma pazīmes bērniem skar piecas galvenās funkcionēšanas jomas, kas ir:

- ❖ Iztēle, idejas, kreativitāte;
- ❖ Šauras interešu loks, rutīna, atkārtotīga uzvedība;
- ❖ Apgrūtinātas sociālās mijiedarbības un komunikācijas spējas;
- ❖ Žesti un neverbālā komunikācija;
- ❖ Sensorais jūtīgums. [2]

Kā biežākās AST klīniskās iezīmes tiek minētas:

1) Sociālās grūtības:

- Netipisks acu kontakts;
- Intereses trūkums par citiem cilvēkiem;
- Abpusējas, savstarpējas saskarsmes trūkums (neievēro savu kārtu, neveido dialogu, tikai monologu);
- Grūtības iztēloties, ko jūt vai domā cits cilvēks;
- Grūtības saprast, kā vajadzētu reaģēt uz cita cilvēka rīcību;
- Nespēja nolasīt cita cilvēka emocijas no sejas, balss, žestiem vai pozas.

2) Komunikācijas īpatnības:

- Aizkavēta valodas attīstība;
- Eholāliska runa;
- Valodas burtiska saprašana (grūti izprast vārdu pārnestās nozīmes, jokus);
- Valodas izmantošana neatbilstoši sociālajam kontekstam (nepiemēroti jautājumi vai netaktiski izteicieni).

3) Atkārtota uzvedība un šauras intereses:

- Fiziskas kustības, kas atkārtojas atkal un atkal (piemēram, roku plaušķināšana);
- Lietu kārtošana rindās;
- Priekšmetu vicināšana vai griešana acu priekšā, vai pārņemšana ar kustīgu lietu vērošanu;
- Stipras dusmu lēkmes, reaģējot uz pārmaiņām;
- Šaura specifiska interešu joma (piemēram, interesējas tikai par elektrību, ir iemācījies no galvas kalendāru).

AST pieder pie pervezīviem attīstības traucējumiem, un to klasifikācija atbilstoši SSK – 10. [9]

Latvijas psihiatra Z.Kronbergas ieteikumi saskarsmē ar cilvēku, kuram ir autisms:

✓ Esiet skaidri un paredzami. Neziņa par notiekošo un informācijas trūkums rada trauksmi jebkuram, bet cilvēkiem ar autismu jo sevišķi. Ja jums nepieciešams sadarboties ar cilvēku, kam ir autisms, skaidra un precīza informācijas sniegšana ir sadarbības atslēga. Gan maziem bērniem, gan pieaugušajiem ir svarīgi zināt, kur viņiem jāatrodas, kādi notikumi ir paredzēti, cik ilgi, kādā secībā un kas tieši viņiem jādara. Paskaidrojiet arī tiešā un mierīgā veidā, ko darīsiet jūs.

✓ Runājiet tieši. Daudzi cilvēki ar autismu valodu uztver burtiski. Mājienus caur puķēm un arī mājienus ar mietu viņi var nesaprast. Skaidri pasakiet, ko jūs vēlaties no šī cilvēka. Izvairieties no metaforām, žargonvārdiem vai izteicieniem ar pārnestu nozīmi.

✓ Vizuāls atbalsts. Daudziem cilvēkiem ar autismu redzes uztvere ir stiprā puse, bet valodu saprast ir grūtāk. Lai orientētos notiekošajā, ļoti palīdzošs var būt visu veidu vizuālais atbalsts: attēli, fotogrāfijas, piktogrammas vai skaidras norādes, kas palīdz orientēties telpā, laikā, dienas kārtībā un noteikumos.

✓ Respektējiet sensoro jutīgumu. Cilvēki ar autismu var būt mokoši jutīgi pret skaņām, smakām vai pieskārieniem. Pat sīki trokšņi – tādi kā pildspalvas klikšķināšana, ventilatora rūkšana vai kāju švīkāšana – cilvēkam ar autismu var traucēt uztvert jūsu teikto. Neradiet liekus trokšņus un izvairieties no spēcīgi smaržojošām lietām (dezodorantiem, smaržām, gaisa atsvaidzinātājiem, spēcīgi smaržojošām puķēm). Trokšņainas un dažādu stimulu pārblīvotas vietas (piemēram, lielveikali, stacijas, sporta zāles vai skolas gaitenis starpbrīdī) var būt grūti panesamas skaņu, smaku un neparedzamu pieskārienu dēļ. Nedusmojieties, ja bērns ar autismu nespēj tās izturēt – palīdziet atrast klusu vietu, kur atpūsties. [5]

Tiešām, to ko bērni, kuriem nav speciālās mācību programmas apguves koda, uztver, redz, iegaumē, sajūt un apkopo informāciju bez īpašām problēmām, bērniem ar AST sagādā grūtības. Vienmēr ir nepieciešams lielākais laika posms, pedagogu un vecāku izturība, piepūles un lielas vēlmes, lai bērns apgūstu to, kas ir nepieciešams tieši viņa dzīvei. Tā, 7 gadu vecs Jānītis pastaigājoties dārzā vasarā, bija iekritis baseinā. Neskatoties uz to, ka ūdens bija sasniedzis bērna zodu, Jānītis stāvēja tik klusi kā sasalis, nekustinot ne rokas, ne kājas. Viņš neizdeva ne vienu skaņu. Vecāki, kuri to ieraudzīja, sašutumā, ātri palīdzēja dēlam iziet no baseina, bet situācija spilgti norāda uz to, ka apkārtējiem vienmēr ir jābūt gataviem sniegt palīdzību, jo jebkurš moments bērnam ar AST var sagādāt draudošo situāciju gan veselībai, gan dzīvei.

Tā, izglītojot bērnus ar AST, viņus ir jā māca apgūt ļoti svarīgas, tieši viņu dzīvei nozīmīgas normas un prasmes, piemēram: pašapkalpošanās prasmes, mācīt viņus drošības noteikumus, lai pasargātu sevi. Īpašu uzmanību ir jāpievērš bērna sensoro sajūtu attīstīšanai, veidot prasmi sajūst, novērot kāda ir apkārtējā daba, kā tā runā ar cilvēku. Mācīt bērnu, piemēram, klausīties, kā ziemas laikā kurkst sniegs zem kājām, kāds ir ūdens un gaiss pavasarī, mācīties sadzirdēt to, kā trallina putni, kā šalc vējš vēlā rudenī, būt uzmanīgiem pret apkārtējām skaņām utt. Mācīt bērnu savu sajūtu apzināšanai un saprašanai. Šādu prasmju kopums palīdz attīstīt bērna uzmanību arī citām nozīmīgām lietām, kas palīdz viņam dzīvot patstāvīgi.

Vēlos aprakstīt vēl vienu darba piemēru. Kas notiek ar bērnu, kuram līdz skolas vecumam, var būt arī skolā, vēl joprojām, saglabājas zīdaina/mazuļa refleksi? Šādi bērni ir redzami uzreiz. Bērns bāž mutē savus pirkstus, zīmuļus vai pildspalvas. Viņam patīk ošņāt visu, kas viņam rokās, mēģinot priekšmetu sataustīt kā zīdains, ar savu mēli, zobiem, lūpām. Jo tieši tā zīdains mācās saņemt informāciju par apkārtējo vidi, tā sākas mazuļa mācību posms pasaules saprašanā un apjēgšanā. Papildus tam, pirmsskolas izglītības iestādes vai skolas izglītojamam patīk ņemt

rokās visu, kas viņam ir pieejams un mest uz grīdu, novērojot, kā tas krīt un trokšņo. Nodarbības/stundas laikā, neskatoties uz to, ka pārējiem notiek ļoti svarīgs mācību vielas apgušanas process, šis bērns var uzsākt šūpoties, pavisam nesekojošam tam, kas notiek klasē, vai grupā. "Ieejot savā pasaulē", var mierīgi sēdēt, šūpoties, spēlēties ar zīmuļiem, jo tur ir daudz labāk, mierīgāk, nekā nesagādā grūtības. Lai iegūmētu, iemācītos, apgūtu jaunu vielu vajag pārvarēt savas vēlmes. Kā rezultātā bērns ar AST neapgūst daudz svarīga gan mācību, gan audzināšanas vielas. Kad viss iepriekš aprakstītais tiek pārtraukts un pedagogs mēģina izglītojamā uzmanību pievērst mācību procesam, mācību vielas apguvei, bērnam parādās agresīva reakcija, viņš var uzsākt skaļi kliegt, mest visu, kas viņam ir rokās utt. Tieši tā rīkojas bērns līdz 3 – 4 gadu vecumam, ja pieaugušie sāk viņu audzināt, noteikt uzvedības rāmjus, 3 gadīgais bērns var uzsākt izrādīt fizisko agresiju pret apkārtējiem, var skaļi kliegt un vāļāties pa grīdu utt. No piedzimšanas līdz skolas vecumam bērnam pāriet liels laika posms, kur iepriekš minētiem refleksiem vajadzēja pazust. Bet dažiem bērniem tie aizkavējas, saglabājas. Ja tie nav pazuduši līdz 1 gada vecumam, tiek novēroti turpmāk pēc 3 – 4 gadu vecuma, bērnam aizkavējas iespējas uzsākt uztvert, saprast un apjēgt jaunas prasmes un zināšanas, kas aizvieto zīdaina refleksu vietu viņa smadzenēs. Notiek bērna smadzeņu darbības attīstības aizkavēšanās process, kas bremzē viņa tālāko attīstību. Kā ir redzams praktiski strādājot, neskatoties uz to, ka bērns jau ir sasniedzis skolas vecumu, joprojām, viņš turpina darīt to, kas ir raksturīgs mazulim līdz 1 gada vecumam, vai 3 – 4 gadīgajam bērnam. Te ir aprakstīti dažu skolēnu uzvedības izpausmes, ar kādiem es sastopos, strādājot speciālajā izglītības iestādē, kurā mācās arī bērni ar AST.

Pieredze parādīja, ka izglītojamie ar AST var būt ļoti ciparu skaitītāji, bet matemātisko uzdevumu nosacījumu sapratne viņiem sagādā grūtības, jo lielai daļai bērnu ar AST ir zināmas grūtības gan dzimtās, gan svešvalodas apgušanā. Lasot tekstu to ir jāsaprot, ir jābūt ļoti attīstītai tēlainai domāšanai, lai saprastu to, par ko tika lasīts. Bet tā kā tēlainā domāšana ir traucēta, vai vāji attīstīta, papildus trūkst pietiekamas uzmanības, ir vājas atmiņas un pārslēgšanās spējas. Teksta uzdevumu, literāras, muzikālās un mākslas daiļražu izpratne tēlos ir apgrūtināms process. Izglītojamajiem ar AST ir grūti aprakstīt to, ko viņi redzēja, lasīja, dzirdēja, vārdu sakot – savu pieredzi, emocionālo stāvokli. Īpaši grūti pielietot tēlaino domāšanu tur, kur vajadzēs sacerēt, fantazēt, no dota izveidot jauno, un vissarežģītākais darba veids autistiem – no saņemtām zināšanām veikt pētījumu, radošo darbu, vai savu atklājumu.

Strādājot izglītības sistēmā, pedagogiem ir jāsaprot kādas problēmas ir izglītojamajam, ir jāsadarbojas ar bērna vecākiem, ir jāsadzird tie, būt iejūtīgiem pret bērna problēmām. Iekļaut izglītības iestādes atbalsta komandas pārstāvjus, pedagogus, pēc nepieciešamības medicīniskos speciālistus un kopā ar bērna ģimeni, sniegt izglītojamam noteiktu, atbilstoši viņa vajadzībām, atbalstu, korekcijas palīdzību, lai izglītojamais nepaliktu savās problēmās vientulībā.

Darbā ir jāpievērš uzmanību trīs sfēru traucējumiem, ko apraksta sava darbā "Autiskā spektra traucējumu ģenētiskie aspekti AST" Latvijas ārste – psihiatre Daiga Bauze. Viņa raksta, ka diagnostiskie modeļi balstās uz L.Vingas un J.Golda izstrādātajiem triādes kritērijiem (Wing and Gould, 1979). Traucējumiem jābūt trīs sfērās:

1) Sociālās komunikācijas traucējumi – neprot kontaktēties ar citiem, neizrāda interesi par apkārtējo vidi, norobežojas, ieslēgst savā pasaulē. Komunikācijā neveido acu kontaktu, neizmanto mīmiku, žestus, ķermeņa valodu, labprātāk uzturas vieni, nevēlas kontaktēties ar citiem.

2) Dažādas pakāpes valodas attīstības traucējumi. Saskarsmē izmanto tikai atsevišķas skaņas, zilbes. Neizprot žestus, neprot pievērst sev uzmanību, bieži eholaliju veidā atkārtoti pēdējo dzirdēto teikumu vai daļu no teikuma. Ja valodas sapratne ir, tad tā ir nepilnīga, neizprot valodas nozīmi un pielietojumu sociālajā komunikācijā. Neizprot valodas simbolisko nozīmi.

3) Stereotipiski uzvedības modeļi – rituāli, pretošanās visam jaunajam, pieķeršanās noteiktiem priekšmetiem, detaļām, cilvēkiem. Ierobežotas intereses, stereotipiskas roku, pirkstu kustības, atkārtotās, dažkārt pat pašdestruktīvas ķermeņa kustības. Hiperaktivitāte, kura mijas ar pasivitāti līdz pat iniciatīvas zaudēšanai. Reizēm ir vēlēšanās ēst neēdamas lietas (zemi, ziedus, papīru). [1]

Ja bērnam ar AST tiek dota prasme runāt, visiem – gan vecākiem, gan speciālistiem, gan pedagogiem būs jāiegulda liels darbs, lai iemācītu bērnu lietot runas un valodas apgūtas prasmes pilnā apjomā, kā to var darīt neirotipiskie bērni, kuriem nav īpašu vajadzību.

Analizējot valodas traucējumus, vērojams, ka gan zēnu, gan meiteņu grupā AST pacientiem ir konstatēti gan ekspresīvās, gan receptīvās valodas traucējumi, kas saistīti arī ar garīgās atpalcības pakāpi. Bērna intelekta attīstībā svarīgas ir valodas prasmes, lai veicinātu socializāciju, komunikāciju, kā arī izziņas procesus. Taču valodas traucējumu gadījumā šie procesi tiek kavēti un var būt kā viens no faktoriem garīgās atpalcības attīstībā. Tādēļ ir svarīgi jau ļoti agrīnā bērna vecumā veicināt valodas prasmju attīstību. Komandas darbā ar bērnu, kuram ir AST, noteikti jāiekļauj logopēds, ergoterapeits, speciālais pedagogs, psihologs un bērnu psihiatrs. Lai plānotu katram bērnam nepieciešamo palīdzību, svarīgi veikt vispusīgu bērna grūtību un arī resursu izvērtējumu. Ļoti būtisks ir valodas attīstības līmeņa un īpatnību izvērtējums, ko veic logopēds. Tāpat svarīgi ir psihologam izvērtēt bērna intelektuālās spējas.

Ne mazāk svarīgi, bērna apmācības procesā iesaistīt ģimeni, respektīvi, apmācīt ģimeni, lai bērna *integrācija* noritētu sekmīgāk. Tādēļ jebkurā terapijas procesā AST pacientu ģimenes locekļiem ir jāiesaistās aktīvi, ne pasīvi vērojot un gaidot rezultātu no speciālista. Terapijas procesam pamatā vajadzētu noritēt ģimenē. [9]

Secinājumā vēlos atzīmēt to, ka organizēt mācību procesu vajag tā, lai būtu iespējams veiksmīgi izglītēt ne tikai neirotipiskos izglītojamos, bet arī bērnus ar AST, galveno virzienu turot uz iepriekš minētā veida traucēto jomu veidošanu, kompensatorisko mehānismu un spēju attīstību, lai arī bērni ar AST sajustu savu neatkārtojamību un nozīmīgumu mūsu dzīvē.

Avoti:

1. Bauze, D. (2014.) “Autiskā spektra traucējumu ģenētiskie aspekti”. Rīga, Rīgas Stradiņa universitāte.
2. Bezborodovs, Ņ. (2020.) “Autiskā spektra traucējumi un to agrīnās pazīmes. Skaidro bērnu psihiatrs Ņikita Bezborodovs”. Raksts.

<https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vecaki-un-berni/autiska-spektra-traucejumi-un-to-agrinas-pazimes-skaidro-bernu-psihiatrs-nikita-bezborodovs.a349647/>

3. Černigovska, T. (2018.) “Kā mūzika attīsta bērna smadzenes”; “Smadzenes un mūzika” Video lekcijas.

4. Eiropas Sociālā fonda projekts Nr. 9.2.6.0/17/I/001, (2019.) “Ārstniecības un ārstniecības atbalsta personāla kvalifikācijas uzlabošana” Agrīna funkcionēšanas traucējumu atpazīšana iespējamās invaliditātes mazināšanai vai novēršanai jaundzimušajiem un bērniem, kam konstatēti funkcionēšanas ierobežojumi ar augstu invaliditātes risku.

https://talakizglitiba.lv/sites/default/files/2020-01/138_Agr%C4%ABna%20funkcion%C4%93%C5%A1anas%20trauc%C4%93jumu%20atpaz%C4%AB%C5%A1ana%20jaundz_b%C4%93rniem_0.pdf

5. Kronberga, Z. (2016.)“Kas ir autisms?” Raksts. Ārsts.lv.

<http://arsts.lv/jaunumi/zane-kronberga-kas-ir-autisms>

6. Latvijas Autisma apvienība “Kas ir autisms?”. Raksts.

http://www.autismsberniem.lv/userfiles/files/par_autismu/laa_buklets_autisms.pdf

7. Rizolatti, G. (2017.) “Ja redzat laimīgu cilvēku, smadzenes komandē: uzlabot garstāvokli!”. Raksts.

<https://www.la.lv/neirobiologs-rizolatti-ja-redzat-laimigu-cilveku-smadzenes-komande-uzlabot-garastavokli>

8. Rozentāle, I. (2019.)“Spoguļneironi atbildīgi par atdarināšanu”. Raksts.

<https://calis.delfi.lv/spogulis/psihologija/passajuta/spogulneironi-atbildigi-par-atdarinasanu/>

9. Zandberga, D. (2013.)“Klavierfaktūras vēsturiski stilistiskā attīstība un tās izpausme Latviešu mūzikā” Promocijas darbs. Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija.

10. Wikipedija.lv.

https://lv.wikipedia.org/wiki/Volfgang_Amadejs_Mocarts

Rakstu sastādīja Daugavpils Stropu pamatskolas – attīstības centra
izglītības metodiķe, logopēde Ilona Valentanaviča

